

Verschuivende ongelijkheid in Nederland

1. Inleiding

Ongelijkheidsverhoudingen behoren tot de basiservaringen van het menselijk samenleven. Niet alleen sociologen besteden daarom veel aandacht aan het bestuderen van sociale ongelijkheid, maar het is ook een thema dat voortdurend opduikt in discussies over allerhande maatschappelijke vraagstukken. Een boek waarin de meest recente bevindingen van het Nederlandse stratificatieonderzoek zijn samengebracht verdient dan ook ruime aandacht.

In het inleidende hoofdstuk van *Verschuivende ongelijkheid in Nederland* proberen de samenstellers van de bundel, W. Ultee & J. Dronkers, het maatschappelijk belang van en de maatschappelijke belangstelling voor sociale ongelijkheid aan te tonen aan de hand van een aantal thema's waarover journalisten - als vertegenwoordigers van de publieke opinie - schrijven. Vervolgens vergelijken ze het type vragen dat journalisten stellen met de vragen waar sociologen onderzoek naar doen. Journalisten hebben volgens Ultee & Dronkers belangstelling voor het feit *dat* bepaalde verschijnselen optreden, terwijl sociologen zich afvragen *in welke mate* of *in hoeverre* bepaalde verschijnselen zich voordoen of hebben voorgedaan. Sociologen moeten die vragen beantwoorden door statistische bewerking van de resultaten van survey-onderzoeken onder een a-selecte steekproef uit de bevolking, van ambtelijke gegevens en verzamelingen historische documenten.

Of de samenstellers gelijk hebben met hun weergave van de belangstelling van journalisten laat ik hier in het midden, maar op hun visie op de sociologie valt wel wat af te dingen. Natuurlijk kunnen survey-onderzoeken en analyses van andere cijferreeksen interessante en waardevolle gegevens opleveren. Kwantificering is een goede manier om trends in bepaalde verschijnselen op te sporen en om de generaliseerbaarheid van bepaalde uitspraken vast te stellen. Maar het gaat te ver dit soort onderzoek als de enige - of beste - vorm van sociologie te zien. Daarmee wordt tekort gedaan aan andere soorten van sociologiebeoefening waarin

andere vragen worden gesteld en andere onderzoeksmethoden gehanteerd. Door sociologie te definiëren als - en te reduceren tot - een kwantitatieve wetenschap die louter naar statistische verbanden zoekt, wordt het terrein van de sociologie in het algemeen - en van stratificatie-sociologie in het bijzonder - verschaald en blijven allerlei vragen buiten beschouwing die bij uitstek tot de studie van sociale ongelijkheid behoren. Dit blijkt als we naar de inhoud en de aanpak van *Verschuivende ongelijkheid* kijken.

2. Onderzoek naar sociale gelaagdheid

Van een boek dat de titel *Verschuivende ongelijkheid in Nederland* draagt, zou verwacht mogen worden dat het in ieder geval een hoofdstuk bevat over de aard en de mate van ongelijkheid en de veranderingen daarin in de afgelopen decennia. Zo'n hoofdstuk zou moeten gaan over machtsverschillen gebaseerd op economische privileges (inkomen, bezit, arbeidsmarktpositie), op status, op toegang tot kennis en informatie en op politieke rechten en bevoegdheden.

Juist omdat voor het vaststellen van gelaagdheid in de samenleving kennis van de aard en de mate van ongelijkheid zo essentieel is, mag het opmerkelijk genoemd worden dat hieraan in het boek geen enkele aandacht is gegeven. Op zijn zachtst gezegd is het een tekortkoming om een boek over sociale ongelijkheid te presenteren waarin met name de inkomensongelijkheid niet aan bod komt. De inleiders zeggen een aantal malen waarom zij dit onderwerp niet hebben behandeld. Een keer wordt een gebrek aan geschikte gegevens als reden gegeven, maar op p. 5 noemen zij een andere reden. Daar staat dat er geen bijdrage is opgenomen over inkomensverhoudingen omdat de auteurs zich hebben bezighouden met 'minder opvallende, maar veel fundamentele aspecten van sociale gelaagdheid', zoals intergenerationele mobiliteit. Deze opmerking is des te verwonderlijker als we weten dat een van de samenstellers in een enkele jaren geleden verschenen inleiding in de sociologie ruime aandacht heeft besteed aan inkomensverhoudingen en deze als een van de centrale aspecten van het ongelijkheidsprobleem heeft behandeld.

Het negeren van een mijns inziens centraal element van sociale ongelijkheid - de inkomensverhoudingen in Nederland - is te verklaren uit het feit dat het boek niet zozeer gaat over sociale ongelijkheid, maar over sociale mobiliteit. In heel algemene termen samengevat is de conclusie van het boek dat de Nederlandse samenleving opener is geworden (de intergenerationele mobiliteit is toegenomen, de intra-generationale

mobilititeit evenwel niet), dat het belang van opleiding groter is geworden en het belang van het milieu van herkomst voor de opleiding en latere beroepspositie van kinderen is verminderd. Deze conclusies zijn van belang, zeker nu uit de meest recente cijfers blijkt dat deze trends zich nog altijd voortzetten. Ze bevestigen de al veel vaker opgemerkte sleutelpositie die het onderwijs in hedendaagse samenlevingen inneemt.

Deze conclusies zeggen echter lang niet alles over de mate van sociale ongelijkheid. Een meer mobiele samenleving is niet per definitie een meer gelijke samenleving, zoals Michael Young in *The rise of meritocracy* (1958) al duidelijk maakte en zoals bijvoorbeeld in het proefschrift van Geert de Vries (1993) over de uitbreiding van het pedagogisch regime opnieuw naar voren is gebracht. Dit blijkt ook uit het feit dat de grotere openheid die in *Verschuivende ongelijkheid* wordt geconstateerd samengaat met toenemende ongelijkheid in de inkomens- en vermogensverdeling, zoals recentelijk door verschillende onderzoekers, waaronder Ultee zelf, is aangetoond. Een dergelijke trend geldt overigens niet alleen voor Nederland, maar voor alle Westeuropese samenlevingen en de Verenigde Staten. De egaliseringstendens die in dit boek wordt geconstateerd is dus in tegenspraak met andere - niet in het boek genoemde - ontwikkelingen. Hoe die uiteenlopende tendensen zich tot elkaar verhouden, wat de relatie tussen sociale mobiliteit en de mate van sociale gelijkheid of ongelijkheid is, zou in een boek over sociale ongelijkheid aan de orde moeten zijn gesteld.

3. De betekenis van ongelijkheid

In vrijwel alle hoofdstukken in het boek zijn de auteurs bezig om op een of andere manier veranderingen in posities in de ongelijkheidsstructuur vast te stellen. Opmerkelijk is evenwel dat ze zich de vraag wat ongelijkheid is of hoe ongelijkheid vastgesteld kan worden, niet stellen. Dit leidt ertoe dat geen van hen expliciet ingaat op het probleem waar de cijfers die zij presenteren nu eigenlijk voor staan. Een aantal voorbeelden kan dit verduidelijken.

Om de sociale mobiliteit over een langere periode vast te stellen wordt gebruik gemaakt van de beroepsprestigeladder. De vraag die opkomt, maar waar de auteurs niets over zeggen, is of die beroepsprestigeschaal aansluit bij de manier waarop in het dagelijks leven prestige wordt toegekend. Waarden mens en elkaar meer of minder op basis van het beroep dat ze uitoefenen, gebruiken zij bij die waardering dezelfde rangorden als de rangorde volgens de schaal en betekent een

verandering op deze prestigeladder inderdaad mobiliteit? Met andere woorden: geeft de beroepsprestigeschaal inzicht in de statustoedeling die in de samenleving plaats vindt?

Een tweede voorbeeld is het gebruik van het begrip *cultuurdeelname*. Verwacht zou mogen worden dat bij gebruik van dit begrip aandacht zou worden besteed aan het problematische karakter van zo'n begrip, aan de vraag waarom bepaalde cultuuruitingen als hoger of lager gewaardeerd worden en waarom en op welke manier deelname aan de als 'hoger' gedefinieerde cultuur een statusverhogende werking heeft. In dit boek echter wordt het gangbare onderscheid tussen hoge en lage cultuur ongereflekteerd overgenomen door de onderzoekers en wordt geen aandacht besteed aan het feit dat deze definitie zelf onderdeel is van de statushierarchie. Hierdoor wordt het onduidelijk waarom 'cultuurdeelname' van belang is voor ongelijkheidsonderzoek.

Kortom: in het boek ontbreekt een reflectie op de relatie tussen de begrippen, de verzamelde gegevens en datgene waar deze gegevens voor staan en iets over pretenderen te zeggen: de maatschappelijk werkelijkheid.

De beperking van de sociologie tot kwantitatieve vragen en statistische antwoorden laat nog een heel ander type betekenis buiten beschouwing, namelijk de betekenis van ongelijkheid en mobiliteit voor de betrokken leden van de samenleving.

Sociale ongelijkheid gaat over verschillen: verschillen in bezit van geld en goederen, verschillen in privileges, in prestige en respect, verschillen in macht. De vraag die sociologen niet onbeantwoord mogen laten is wat deze ongelijkheidsverhoudingen betekenen voor het dagelijks leven van mensen: hoe hun leefwijze hierdoor wordt beïnvloed, wat het betekent voor hun omgang met anderen, welk gedrag ze zich daardoor wel of niet kunnen permitteren en, heel belangrijk, hoe hun zelfbeeld en identiteit daardoor gevormd wordt.

Dit soort vragen sluit aan bij een oudere traditie in het stratificatieonderzoek, waarin vragen naar beeldvorming en identiteitsvorming werden bestudeerd aan de hand van begrippen als klassenbeelden, klassebewustzijn en klassecultuur. Maar ook buiten deze op het marxisme geörienteerde theorieën bestond aandacht voor dit soort vragen. Een voorbeeld hiervan is het boek van Richard Sennett & Jonathan Cobb, *The hidden injuries of class* (1972) waarin de auteurs laten zien hoe doordringend klasseverschillen zijn voor het respect en zelfrespect van leden van lagere sociale lagen. Gelukkig is deze traditie niet helemaal verdwenen, zoals is te zien in het recente boek van Lillian B. Rubin over de precari-

re positie van de Amerikaanse arbeidersklasse en de manier waarop met sociale daling bedreigde arbeiders zich verweren door zich tegen minderheidsgroepen te keren.

Ook over sociale mobiliteit zijn zulke vragen te stellen. Dat werd al gedaan door Sorokin, die onderzoek naar de gevolgen van mobiliteit voor individuen bepleitte. Dit thema is in de afgelopen vijftig jaar in Nederland incidenteel aan de orde gekomen. Het proefschrift van Jan Brands over sociaal gestegen academici is daarvan een recent voorbeeld. Hoewel op dit onderzoek methodologisch gezien veel is aan te merken, is de vraag welke barrières sociale stijgers moeten overwinnen, niet alleen formeel, maar ook psychologisch, wat het van mensen vergt om in een milieu te verkeren dat afwijkt van het milieu van herkomst en welke gevolgen zo'n proces van stijging heeft voor de relaties tussen ouders en kinderen, sociologisch gezien zowel interessant als relevant. Dit soort vragen kan niet bestudeerd worden door het type onderzoek dat in *Verschuivende ongelijkheid* wordt bepleit. Betekenisprocessen onttrekken zich grotendeels aan kwantificering, maar vereisen een studie met behulp van meer kwalitatieve methoden. Waar de auteurs van dit boek lijken te beweren dat de sociologie zich moet beperken tot tellen en meten, sluiten ze dit soort onderwerpen buiten.

4. Verklaringen

Een laatste punt dat ik naar voren wil brengen gaat over de verklaring voor de geconstateerde verschuivingen. Het is jammer dat de inleiders niet geprobeerd hebben de verschillende ontwikkelingen die in de diverse hoofdstukken worden behandeld, samen te vatten en als onderdelen van één proces te analyseren. Dit zou een theorie over maatschappelijke veranderingen vereisen waarin zowel de grotere openheid op bepaalde terreinen, zoals de afnemende betekenis van ouderlijk milieu, als de recent weer toegenomen geslotenheid in bijvoorbeeld partnerkeuze en de toename van ongelijkheid in inkomensverhoudingen een plaats krijgen.

In het boek wordt zo'n verklaring niet gegeven. Als er naar een verklaring wordt gezocht, wordt teruggegrepen op het begrip 'modernisering'. De verklaringskracht van dat begrip is echter gering. In de eerste plaats is het een diffuus begrip, waaronder zoveel verschillende ontwikkelingen tegelijk schuilgaan, dat het nietszeggend wordt. In de tweede plaats kunnen verschillen in sociale ongelijkheid en sociale mobiliteit tussen Westerse samenlevingen, zoals in hoofdstuk 9 worden getoond, moeilijk met dit begrip verklaard worden zonder verschillende maten

van modernisering in al deze landen vast te stellen. Ten derde is het begrip ontoereikend om fluctuaties in ontwikkelingen te analyseren. Het valt moeilijk aan te nemen dat bijvoorbeeld de recente toename van inkomensongelijkheid te verklaren is uit een teruggang in modernisering.

Door het ontbreken van een meer algemene en meer omvattende analyse van de ontwikkelingen in de sociale ongelijkheid in Nederland blijven de vele resultaten die in dit boek worden gepresenteerd toch min of meer 'willekeurige' feiten waarvan de lezer zich afvraagt wat het belang is.

Een nog verdere verfijning van onderzoeksmethoden, nog meer variabelen die met elkaar in verband worden gebracht of juist constant worden gehouden, nog meer geavanceerde statistische technieken zijn geen oplossing voor de problemen die ik met dit boek heb. Daarvoor moeten eerst de belangrijkste vragen over de ontwikkeling van sociale ongelijkheid en sociale mobiliteit worden geformuleerd. De thema's die in dit boek aan de orde komen, vormen daarvan maar een beperkt deel.

* Bij het verschijnen van J. Dronkers & W.C. Ultee (red.), *Verschuivende ongelijkheid in Nederland. Sociale gelaagdheid en mobiliteit*. Assen: Van Gorcum 1995.